

STEPHAN KLOTZ INDENFOR FLENSBORGS PORTE

Af *H. F. Petersen*, Flensborg.

Af de Mænd, som har levet indenfor Flensborgs Byporte, er den første Generalsuperintendent for Slesvig og Holstens kongelige Del, Dr. *Stephan Klotz*, der henlevede ikke mindre end 32 Aar af sit Liv i Flensborg, uden Tvivl den navnkundigste.

Da han i 1636 kom til Byen, var han ingenlunde en brødløs Flygtning fra Trediveaarskrigens Rædsler, ej heller en fattig Udlænding paa Jagt efter et Embede indenfor de danske Riger, men han kom dertil, kaldet af Kongen for sit Rys Skyld og for at overtage et vigtigt nyoprettet Tilsynsembede. Heller ikke maa man glemme, at han nedstammede fra velhavende Borgerpatrierslægter i Westfalen og Rhinlandet.

En af hans Samtidige, Præsten og Digteren i Wedel ved Elben, *Johann Rist*, har en Gang i Anledning af en af Klotz' Døtres Bryllup udtalt sig om Klotz' Betydning i pathetiske, men ikke usande Vendinger¹⁾:

Der Hochbegabter Mann / der billig wird verehret
Durchs gantze Cimberland / dem weiland *Christian*
Der alter Norder Leu²⁾ / der nun die Himmels Bahn
Betretten hat / schon längst sein grosses Land vertrauet /
Ein Land / das beide Meer' an seinen Ufern schauet /
Ein Land von Flüssen / Holtz / Guht / Vieh und Früchten
reich

¹⁾ Neuer Teutscher Parnass, Lüneburg 1652, S. 346 f.

²⁾ Christian den Fjerde som Nordens Løve.

Ein Land / dem auff der Näh ist kaum ein Anders gleich.
 Dem steht ja rühmlich vor im Lehren und im Leben
 Der wehrter *Klotz* / dem selbst der Neid muss Zeugnüß
 geben /

Dass seine Gaben in dess Höchsten Kirchen-Hauss
 Alss ein begrünter Palm sich herlich breiten auss.
 O treuer Gottes Knecht in Lehr' und Kunst geübet!
 Was Wunder / dass der Held von Mitternacht³⁾ Euch
 liebet /

Der *Grosser Friederich* / der Held von Raht und Taht /
 Der Euch sein Land und uns hoch anbefohlen hat?
 Gott frist' Euch manches Jahr / dass Wir der edlen Gaben /
 Womit Ihr seid geziert / uns zu bedienen haben
 Noch lange liebe Zeit / dass unser Volk gelehrt /
 Und Gottes Reich dadurch werd' überall vermehrt.
 Ich aber rühme Mich und kan es nicht vergessen /
 Dass Ich zu Rostok Euch zur Seiten bin gesessen /
 und bei der Taffel dass gehört auss Eurem Mund' /
 O wehrter Propst / dass Ich noch preise diese Stund' /
 An Eurer Wissenschaftt / die nummehr so gewachsen /
 Dass Holstein /Meklenburg / Westfalen / Brunswick /
 Sachsen /
 Ja was man Teutschland heist / Euch billich gibt den
 Ruhm /
 Dass Sie die Wissenschaftt verbleib' Eur Eigenthum.

Med Rette leder Rist Opmærksomheden hen paa Rostock, hvor *Klotz* havde studeret og manuduceret, hvor han blev en søgt Professor og Prædikant og hvor han blev gift ind i den rige Borgmesterslægt *Runge*⁴⁾. Ikke mindst det sidste blev af Vigtighed for ham, idet han medbragte til Flensborg en Livsledsagerinde, der var hans daglige Lykke. Det er betegnende for

³⁾ Kong Frederik den Tredie.

⁴⁾ Hans Hustru Catharina Runge var født i Rostock 11. Nov. 1604. 1623 ægtede hun Pastor Joachim Engelbrecht, som døde 1628 og efterlod sig 5 Børn. Hun døde i Flensborg 5. Juni 1666.

Stephan Klotz. Udsnit af Maleri i Flensborg Nikolaj Kirke.

denne ombejlede Mand, at han i sin Haandbibel⁵⁾, hvor han optegner Mærkedage i sit Liv, ikke skriver ret meget om den Ære og Berømmelse; han opnaaede, men derimod — han, den senere saa stærkt angrebne Mand, som man nærmest fraskrev enhver menneskelig Følelse — om sit Ægteskab skriver: »A. 1630 den 23 Nouemb. habe ich Hochzeit gehalten cum suauissima mea uxore« (holdt jeg Bryllup med min meget søde Kone).

Endelig skal jeg nævne de Forhandlinger mellem Kongen og Klotz, som gik forud for Klotz' Komme til Flensborg. De viser nemlig dels, at han kunde stille Betingelser, og dels, at det var ham, som ønskede at bo i Flensborg, ikke i Rensborg eller andensteds.

⁵⁾ Dänische Bibliothec, Siebendes Stück, Copenhagen 1745, S. 370.

Den 13. Maj 1636 indberettede⁶⁾ Tyske Kansler, *Ditlev Reventlow*, fra Rostock til Christian IV, at han i Følge en kongelig Instruks af 6. Maj paa Kongens Vegne har »abermahl« talt med Klotz angaaende Kongens »ihm auffgetragene Vocation« og at Klotz har næret Betæneligheder med Hensyn til den ham tilbudte Løn, idet han som Professor og Præst i Rostock havde 600 Rigsdaler i Indtægt foruden fri Bolig og Accidenser og Provsten i Haderslev ogsaa fik 600 Rigsdaler i Løn. Derfor foreslaar Reventlow at yde ham 800 Rigsdaler plus fri Bolig. Desuden beder han Kongen om at afgøre, hvorvidt han skal bo i Rensborg eller Flensborg, eftersom han sidst havde indberettet, »das er lust zu Flensburg zu wonen«, samt hvordan der skulde forholdes med Hensyn til Rejseudgifterne ved Bispévisitatserne.

Kongens Svar kendes ikke, men Reventlows fornyede Samtale med Klotz har sandsynligvis fundet Sted i Forbindelse med Reventlows Moder Sophia født Sperlings Begravelse i Jakobskirken i Rostock den 18. Maj, ved hvilken Lejlighed Klotz holdt Ligprædikenen. Resultatet blev, at Klotz den 28. Maj tog imod Kaldelsen, og den 25. September udfærdigedes hans Bestalling, efter at Klotz forinden havde prædiket i Rensborg.

I Følge Haandbibelens Meddelelser⁷⁾ drog Klotz bort fra Rostock den 12. August 1636 og ankom til Flensborg den 17. ds. Den 19. April 1639 kaldtes han desuden til Sognepræst ved Nikolaj Kirke i Flensborg og Provst over Flensborg Provsti⁸⁾. Som Sognepræst fik han en Løn af 489 Mark. Hertil kom saa Naturalia fra Kongens Mølle etc.

*

Det Løfte, Kongen havde givet med Hensyn til fri Bolig, indfrie han, saa snart det lod sig gøre, og paa bedste Maade. 26. Maj det følgende Aar gav Kongen Amtmanden *Kay von Ahlefeldt* Ordre til efter Købet af von Oesedes Hus til Embedsbolig

⁶⁾ T. Kanc. IA — 1670 V. Breve fra Kansler Ditlev Reventlow.

⁷⁾ Dän. Bibl. S. 370.

⁸⁾ Sst.

for Generalsuperintendenten at istandsætte det nødtørftigt⁹⁾. Denne »Nødtørftighed« viste sig dog at være ret omfattende, idet Omkostningerne beløb sig til ikke mindre end 3780 # 53 β 3 S. Den 20. Juni begyndte Murmester *Claus Hinz* Arbejdet og den følgende Dag Grovsmed *Diederich Schmidt*. 2. August reves Gavlens ned og byggedes op paa ny for 200 Mark L.

Ved Hjælp af Regningerne er vi i Stand til at danne os et Billede af Haandværkernes Priser og en Embedsbolig i Flensborg paa den Tid. Jeg skal give nogle Eksempler:

Snedker *Johan Noll* har selvanden arbejdet i 5½ Dage for 1 Mk. om Dagen; derefter i flere Maaneder for samme Betaling.

Slotsforvalteren, Husfogeden paa Duborg, *Hinrich Brammer*, som stod for Regnskabet, har hos *Matthias Michelsen* paa Kollund Teglværk ladet hente 2800 Mursten og betalt dem med 3 Skilling pro Hundrede.

Apoteker *Christian Schiffer* har solgt 32 Pund »Brunrodt« (Farve) for 5 Mk. 7 Sk. 6 Penning samt 1 Pund Linolie (Leinohll) for 6½ Sk. og for 1 Skilling »Sylbergledt«.

Saa findes udførlige Regninger om Søm, Sand, Borde, Bænke, Skabe, Skamler, Kakkellovne og Sten, som er hentet i Gaarden, i »Krautgarten« (jævnfør det aabenraaske Udtryk »Krudtgaard — udtalt Kru'gó«) eller i Møllestrømmen. En særlig nydelig Regning findes fra Klejnsmed *Heinrich Kall*.

Regningen fra Glaser *Jürgen Helmers* giver vel nok bedst Mulighed for at danne sig et Indtryk af Rummenes Antal og Størrelse, saa den skal gengives helt. Udtrykket »Fenster« skal ikke forstaas som et helt Vindue, men som en Rude.

Verzeichnuss was in des H: Superintendenten Haus an Newren Fenstern gemacht ist vndt seindt bedinget jeder Stück 20 β Lübsch.

In die echternte (bageste) Stube 32 Fenster	40 #
Im Schlawffhause 32 Fenster	40 #
Im Pesell 48 Fenster	60 #
Im Vorhause 90 Fenster	112 # 8 β

⁹⁾ Flensborg Amts Regnskab 1636—37.

Binnen Hauses an der Seite, da die Stube ist, 45 Fenster	56	℥	4	β
In die Küche 9 Fenster.....	11	℥	4	β
Bey der pesellthüer 2 Fenster.....	2	℥	8	β
In die Neddenste (nederste) Stube 33 Fenster.....	41	℥	4	β
Auff des H: Doctors Studier Stube 24 Fenster.....	30	℥		
das ander gemack Negst bey 24 Fenster.....	30	℥		
Noch eine Lucht daselbst 6 Fenster.....	7	℥	8	β
do. 9 ».....	11	℥	4	β
Im Haue (Haven) in Eine Kammer 8 Fenster.....	10	℥		
Raum im giebell 2 Fenster.....	2	℥	8	β
Im Backhause vndt daneben 10 Fenster.....	12	℥	8	β
Im Haue Ein Gebeute 6 Fenster.....	7	℥	8	β
Bauen der Stuben Nach der Strassen 10 Fenster ...	12	℥	8	β
Lateris 402 Fenster.				
Im pesell 15 Ferkante eingesetzt so von den Hausleiten ist zerbrochen mit dem Sthengeuese jeder Stück 1 β, thuet.....	15	β		
Noch 14 Stücke.....	14	β		
noch 6 ».....	6	β		
Den Gesellen vor 402 Fenster Nagelgelt jeder Fenster 1 β, thuet 25 ℥				
Summa 529 ℥ 13 β				

Kvitteret 5. December 1637.

Det Hus, som Kongen indrettede til Bispegaard for Klotz og som denne beboede til sin Død, var i 1558 bleven erhvervet af Borger og Handelsmand *Gerdt von Oesede*, der som saa mange andre Vestfalere flyttede til Flensborg i Modreformationens Tid. Hans Søn *Balthasar von Oesede* (død 1652) var Raadsherre, og dennes Søn, *Gerdt von Oesede*, blev Borgmester i 1673. Deres Vaaben, tre Fisk oven over en femkantet Stjerne, findes indmuret i den Nybygning, som staar ved Siden af Klotz' nedrevne Hus¹⁰⁾.

¹⁰⁾ Zeitschrift für Schl.-Holsteinische Geschichte, 1931, S. 39 f.

Klotz kom saaledes ikke til at bo i Præstegaarden ved Siden af Nikolaj Kirke, det saakaldte Provstehus. Men da hans Datter Dorothea Christiana i 1656 blev gift med Byskriver Caspar Schwenck og kom til at bo deri, er han sikkert kommet der meget, bl. a. ved det aarlige Kirkeregnskab, som han for Resten undertegner med forskellig Stavemaade af sit Navn: Stephanus Klotz og Stephanus Clotz¹¹⁾.

Embedsboligen laa ved den gamle Klostergrund i Nærheden af Latinskolen med Haven ned til Møllestrømmen og Forsiden mod Søndertorv lige overfor Storegade, nu Holm, og omtrent paa Hjørnet af Angelbogade. Det har sikkert været en statelig Residens, og en Mængde høje Herrer, baade gejstlige, adelige, akademiske og borgerlige, er i Aarenes Løb gaaet over dets Tærskel.

Da Frederik den Tredie var bleven Konge, skænkede han under 1. August 1648 Huset til Klotz som Paaskønnelse for hans Tjenester under Kongens Ophold paa Flensborghus¹²⁾. I dette Hus skrev Klotz sine Indberetninger til Kongen, sine Prædikener og opbyggelige Skrifter. Herfra styrede han sit store Stift, der strakte sig fra Kolding Fjord til Elben med ialt 199 Kirker — udenom den gottorpske Del. Paa dette Sted skal dog ikke gaaes nærmere ind paa disse Ting, som vilde kræve en hel Bog, men jeg skal forsøge at fortælle lidt om Klotz' huslige Liv.

Det er ikke let — 300 Aar efter — at give en Skildring af en stor Mands »stille Liv« bag de ydre Dokumenter. Men vi er saa heldige at have bevaret en god Kilde til Belysning af Klotz' Privatliv, nemlig Confitentregistret for Nikolaj Sogn samt andre Meddelelser fra Kirkebøgerne.

Blandt Nadvergæsterne i 1637 findes 20. Søndag efter Trinitatis Stephan Klotz med Hustru og Hermannus Kreienkamp, D. Clotzens Diener. 23. S. e. Tr. er opført Studiosus Gerhard Clotz og D. Clotzii Magd Maria. Palmesøndag 1638 er til Her-

¹¹⁾ Kirchenrechnung St. Nicolai 1662 (Clotz), 1663 (Clotz), 1664 (Klotz), 1666 (Klotz); i sin Ungdom skrev han sig Clotz.

¹²⁾ A XVII No. 977 (Litt. A) Staatsarchiv Kiel. Koncepten i Registrerede Koncepter (og Indlæg) til Patenter VIII 1646—69 i Rigsarkivet.

rens Bord D. Clotz, Hustru, Kreienkamp og Student Clotz. 2 andre Søndage nævnes Klotz' Magd uden Navn. 22. S. e. Tr. D. Clotz, seine Frau und Junge und Christian Studiosus.

Fra 1639 har vi særlig mange Oplysninger: 8. Januar døbes den 4. Januar fødte Datter Sophia. 3. Søndag efter Epiphantias er Klotz alene til Alters. Misericordias Domini er til Alters D. Stephanus Clotz Superintendentens und die Frau samt des Herrn Superintendenten Magd Maryke. Exaudi nævnes Nicolai Gutbier bei dem H. Superint., 11. S. e. Tr. der H. Sup. und die Frau Katharina, 12. S. e. Tr. Katharina Clauses, des Superint. Amme, 16. S. e. Tr. Nicolaus Gutbier, Diener des H. Sup., 24. S. e. Tr. ein Schneidergesell bei dem H. Sup., 1. Søndag efter Jul Clotz med Frue og Dienerin, Christianus Rodbertus und Nicolaus Gutbier.

I 1640 er Klotz til Alters 3 Gange, hver Gang sammen med Hustruen, 1 Gang med Familie og 1 Gang med Tjener. 7. Februar 1641 døbes Sønnen Caj Johannes. Cantate og 15. S. e. Tr. er Klotz til Alters med Frue og Familie. I 1642 er Klotz til Herrens Bord 3 Gange. Første Gang, 1. S. e. Epiphantias, nævnes Klotz med Frue, Datter og Sønnen Caspar, Nic. Gutbier Præceptor og Friedrich Diener. De 2 Børn er hans Stedbørn, som hans Hustru havde bragt med fra sit første Ægteskab med Pastor Engelbrecht i Rostock.

Disse nævnes ogsaa 9. S. e. Tr. i 1643: der Herr Superintendentens D. Steph. Klotz und Frau Katharina. Caspar Engelbrecht und Katharina Engelbrecht, ihre Kinder. Friedrich N B der Schreiber. Dorothea Johannsen, ihre Maget. Jürgen Hansen des H. Sup. Knecht. Andreas Tyxenius, der Præceptor desselben. I 1644 er Klotz til Alters 4 Gange, 1 Gang alene, de andre Gange med Familie og Tjenerskab. 18. S. e. Tr. nævnes Frue og 2 Døtre. Sexagesima Søndag 1645 nævnes Klotz med Frue og 2 Døtre og Præceptor og Skriver, 1. S. e. Epiph. 1646 Klotz med Hustru, Søn og Datter. 3. Søndag efter Epiph. 1647 er Klotz til Herrens Bord med Hustru, 2 Døtre og Tjeneren Clauss Berndes-Famulus; de samme er til Alters 1. S. e. Tr. og 20. S. e. Tr. I 1648 er Klotz 2 Gange til Alters sammen med Hustru og 2 Døtre. Den 18. Sep-

tember samme Aar vies hans Datter Eva til Johannes Ebsen, Præst i Rensborg. Hun var den Gang 16 Aar gammel¹³⁾.

1652 indgaar Datteren *Agneta* Ægteskab med Pastor *Andreas Hoier* i Itzehoe, 1656 som nævnt Datteren *Dorothea Christiana* med *Caspar Schwenck* (der kommer 10 Børn i dette Ægteskab, deraf 6 i Klotz' Levetid) og 1660 Datteren *Sophia* med Pastor *Gregorius Michael* fra Esgrus, som bliver Klotz' Efterfølger som Præst ved Nikolaj og Provst.

Ogsaa som Fadder optræder Klotz en hel Del Gange:

- ¹⁴/₁ 1637 ved Dr. med. Joachim Mancinus' ene Tvillingsøn Joachimus' Daab.
2. S. i Advent s. A. sammen med Borgmester Carsten Beyer.
- ¹⁷/₅ 1639 sammen med Balthasar von Oesede Fadder ved Johannes Petri, Skolemesterens Søns Daab.
- ²⁵/₁₁ 1640 atter ved Dr. Mancinus' Barnedaab.
- ⁴/₅ 1648 ved Klejnsmed Jacob Voss' Søn Stephanus' Daab.
- ⁷/₇ s. A. ved Organist Alberts Søn Stephanus Daab.
- ¹⁷/₁ 1649 ved Vognmand Jürgen Karstensens Barnedaab.
- ¹¹/₅ 1651 i Rensborg ved Dattersønnen Stephan Jepsens Daab.
- ¹/₅ s. A. ved Skolemestersønnen Steffan-Christoffers Daab.
- ⁶/₂ 1652 ved Henrik Walters Barnedaab.
- ²⁷/₆ s. A. ved Konrektor Johannes Wigandus Barnedaab.
- ²⁴/₆ 1653 ved Vognmand Jess Petersens Barnedaab.
- ²/₁₀ s. A. ved Høker Hans Petersens Barnedaab.
- ⁵/₃ 1657 ved Tobias Enicelius' Barnedaab.
- ⁶/₁₀ 1658 ved Pastor Adrian Wengelters Barnedaab i Eggebeck.
- ⁴/₄ 1659 ved Købmand Karsten Thomsens Barnedaab.
- ⁹/₃ 1660 ved Kollegaen Olaus Mollers Barnedaab, sammen med Pastor Johann Brekling.

---

¹³⁾ Klotz' Børn: Eva, født 5. Marts 1632 i Rostock,
 Barbara, født 20. Februar 1633 sst., døde snart,
 Agneta, født 4. November 1634 i Rostock,
 Stephanus, født 23. Januar 1636 i Rostock,
 Christiana, født 4. April 1637 i Rostock,
 Sophia, født 4. Januar 1639 i Flensburg,
 Caius Johannes, født 7. Februar 1641 i Flensburg.

- 15/7 1660 ved Dattersønnen Caspar Schwencks Daab.
 12/12 s. A. ved Jürgen Petersen im Rathskellers Barnedaab.
 29/9 1661 ved Dattersønnen Stephanus Schwencks Daab.
 20/12 1662 ved Johannes von Kalens Barnedaab.
 2/7 1663 ved Pastor Olaus Mollers Barnedaab.
 31/1 1664 ved Organist Ludvig Seehausens Søns Stephanus' Daab.
 5/7 1666 ved Daab i Adelby.

Listen vidner ikke just om Hovmod, snarere om et vist Forhold til Befolkningens forskellige Lag, hvilket er saa meget mere iøjnefaldende, som Klotz paa Grund af Visitatserne, Synoder, Overkonsistorialsager, kongelige Befalinger om at indfinde sig i København, Odense osv. det meste af Aaret maatte være fraværende. Dertil kom hans Rejser til Herregaardene for at holde Ligprædiken over adelige Personer. I Flensborg forrettede han ofte Gudstjenester paa Flensborghus Slot¹⁴), hvor han ogsaa døbte Christian den Fjerdes Sønnesøn den 15. April 1646. I 1658 kørte Kurfyrsten af Brandenburg, skønt reformert, ofte til Klotz' Gudstjeneste i Nikolaj Kirke¹⁵).

*

Naar Klotz havde ønsket at bo i Flensborg, skyldtes det vel ikke blot, at der i Forvejen fandtes saa mange Slægter fra Vestfalen, men ogsaa, at Flensborg paa den Tid var en meget levende Handels- og Skibsfartsby, dertil ret centralt beliggende mellem Danmark og Tyskland. Flensborg havde ca. 9000 Indbyggere, København det dobbelte Antal og Aarhus, Odense og Husum hver 3—4000¹⁶).

Med Hensyn til Skibe overgik den langt København, som i 1635 skal have haft 88 Skibe mod de over 200 Skibe, som havde

14) Vel navnlig i Tiden fra April 1654 til Juni 1655, da »Kong Frederik III og Dronningen ikke var til at drive bort fra Flensborghus« (Vilh. la Cour Danmarks-historie II, S. 87).

15) Freiherr Louis Ferd. von Eberstein: Kriegsberichte, Berlin 1889, S. 36 ff., jævnfør S. 33, hvorefter Klotz ogsaa prædikede for Kurfyrsten i Husum Kirke.

16) la Cour II, S. 18.

hjemme i Flensborg¹⁷). Og det var ikke usandt, hvad Sognepræsten ved Helliggejsts Kirke i København, Esajas Fleischer, udtalte ved Hans Nansens Ligbegængelse den 25. November 1667: »Holsten hans Fædreneland lader sig neffne med Ære / som det hvilcket fra Arilds Tjd har været begaffvit med et stridbar oc mandhafft Folck / hos hvilcke Flenssborg hans Fødeby var i forrige Tider Fyrstendometz Mur og Støtte / oc Handelsmandens Velkomstis Sted«¹⁸).

Det stridbare Sind fremgaar ogsaa af Amtsregnskaberne, hvor man læser om de Bøder, stridbare Flensborgere maatte af med, f. Eks. i

1635: Peter Mikkelsens Kone har slaaget Simon Paulsens Kone i Jens Mikkelsens Hus Mulkt 1 # 2 β.

Didrik Nielsen og Hans Becker har brugt Skældsord mod hinanden, Mulkt for hver 2 #.

Peter Hansen har overfaldet Nis Brunkertsen i hans Hus, og der er opstaaet stort Postyr (groet parlament) Mulkt 4 #.

Hans Petersens besvangrede Pige har fornærmet Sophie thor Schmede Mulkt 6 #.

Hans Børnsens Kone har bagtalt Peter Skoflikkers Kone Mulkt 2 #.

Det var en stridbar Tid og Slægt. Heller ikke Præsterne stod udenfor. Kongen benyttede derfor Kirken som Samfundets Politi og Opdragelsesorgan. Publikums Vrede over de strenge Tøjler gik saa igen mest ud over Præsterne og deres Tilsynsmænd, hvis de som Klotz holdt Orden. Fra Flensborg har vi opbevaret en interessant Skrivelse desangaaende. Den er dateret den 12. September 1649 og indeholder Magistratens Klage til Kongen¹⁹) over en Skrivelse fra Kongen af 1. September, hvorefter Magistraten skal holde Borgerne og Indvaanerne til Guds Ord og fornemme-

¹⁷) Jürgens: Zur schl.-holst. Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts, 1914, S. 87.

¹⁸) Ligprædikenen, Kbh. 1668, S. 93.

¹⁹) T. Kanc. IA — 1670 VI c Indkomne Breve.

lig gaa foran med et godt Eksempel. Den svarer, at den har en god Samvittighed, ihvorvel der er mange Haandværkere og Skibsfolk, som forsømmer Ugedagsprædikenerne; men dette skyldes, at de ikke kan afse Tiden fra deres Arbejde. Endvidere maa det beklages, at Præsterne ikke altid begynder Gudstjenesten i rette Tid og ofte prædiker saa urimelig længe, »dass sie darüber einen gantzen halben tag verabseumen vnd nahrlos sitzen müssen, auch alte Leute,* so dan schwangere vnnnd seugende, die Langwirigkeiten nicht zu ende abwarten können«. Magistraten beder derfor deres naadigste Konge og Herre om at give Gejstligheden Anvisning i saa Henseende. Det stridbare Sind udløses her i overdrevne Paavisninger.

I andre Henseender stod Gejstlighed og Magistrat pænt ved hinandens Side, bl. a. ved Forsøgene paa at ophjælpe Byen efter de lidte Krigsskader²⁰).

*

Klotz' sidste Aar i Flensborg blev svære. Først var der Svenskerkrigene, som forjog ham og alt Borgerskabet fra Flensborg. Den 25. Juli 1658 skrev han fra København i en Stambog de betegnende Ord »Omnia somnia«²¹) — alt er Forfængelighed, hvilket ikke blot skyldtes Tiderne, men ogsaa personlig Sygdom. Han havde sit Bohave, især sine mange Bøger med sig, og i Juli 1660 udsteder Kongen et Pas for hans Gods, for at hans Tjener Andreas Lowsen kunde bringe Klotz' Sager hjem til Flensborg med Skipper Jürgen Nissens Skib²²).

Saa kom i Juni 1666 hans Hustrus Død paa en Tid, hvor han selv var meget syg. I sin Ligprædiken over hende den 19. Juni skildrer Pastor Olaus Moller hende som en Gud hengiven Kvinde, der flittigt gik til Kirke saa vel Søndag som Hverdag »ungeachtet

²⁰) Se f. Eks. Fællesskrivelsen af 18. Nov. 1665. T. Kanc. IA. A 10. Patenten.

²¹) Paa et løsrevet Stambogsblad, som jeg tilfældigt fandt i Lutherseminariet i Wittenberg. I Personalialia til Ligprædikenen over Klotz' første Hustru nævnes, at Klotz i det Aar pintes af Sten og Colica, ja en farlig, dødelig Sygdom, som Lægerne »fast desperiret« over.

²²) T. Kanc. IA. — 1670 II a 1660—63 Patenten.

ihrer weitleufftigen Haussgeschäfte, welche sie so lang über die Seite setzte« og fremhævede hendes lange lykkelige Ægteskab »eine gewünschte, gesegnete und gantz vergnügliche Ehe mit ihrem Herrn in die 36 Jahr geführet«. Hverken overfor sin Mand eller andre var hun »störrisch oder ungeberdig oder unfreundlich«. Hun begravedes i Koret i St. Nikolaj, efter at Klokkerne havde ringet i 16 Timer — uden Betaling, som der anføres i Kirkeregnskabsbogen.

Det følgende Aar løsnedes Klotz fra Flensborg, idet han afgav sine Embeder som Sognepræst og Provst for at følge Kaldelsen som Kongens Kirkeraad med Bopæl i København, med Forpligtelse til hvert Aar at opholde sig i Hertugdømmerne i sin Egenkab af Generalsuperintendent. Lige forinden — den 29. Juli — havde Kongen skænket ham Gaarden Adelbylund lige udenfor Flensborgs Porte. Man faar det Indtryk, at Kongen med begge Udmærkelser vilde sige Klotz Tak for hans 30aarige Embeds førelse i samme Stilling.

Den 7. November 1667 holdt Klotz sin Afskedsprædiken i Flensborg over Teksten »Giv Kejseren, hvad Kejsersens er, og Gud, hvad Guds er«. Anekdoten fortæller, at han udtalte, at han ikke undte Flensborgerne at beholde hans Knogler; men i Ligtalen over ham fremhæves, at han kun nødig vilde forlade Flensborg.

Kongen havde bevilget ham 300 Rigsdaler i Flyttepenge og stillet to Skibe til Raadighed for Transporten af hans Bohave, især hans mange Bøger. Men inden han flyttede, holdt han i Stilhed Bryllup med en Borgerdatter fra Nyborg, Maria Boesen, der var bleven Enke efter Dr. juris Peter Christian Thode i Glückstadt. Vielsen foregik 7. April 1668, men Ægteskabet varede kun en Maaned, idet han allerede døde Onsdag efter Pinsedag, nemlig den 13. Maj.

Han havde været meget syg siden Aarets Begyndelse og prøvet de bedste Læger i Landsdelen, men mistede ligesom al Lyst til at leve længere. Han laa i Sengen uden at spise eller tale og afkræftedes mere og mere. Hver Gang hans Kollega, Olaus Møller, fremsagde en Bøn, tog han Nathuen af. Kun da man bad hans Yndlingssalme »Herr Jesu Christ, wahr Mensch und Gott«, bad

han inderligt med. Derefter døde han ganske stille, medens en voldsom Storm for hen over Byen og bl. a. rev Hanen paa Nikolajkirken og Latinskolen ned — et Varsel om solche Traurigkeit?

Pastor Olaus Moller holdt Ligtalen over Klotz og gør et Forsøg paa at give et sandfærdigt Billede af ham. Fornavnet Stephan = Krone giver ham Udgangspunktet til Prædikenen (Klagesangene 5,16: »Kronen faldt af vort Hoved, ve os, at vi har syndet«). — Lige i Begyndelsen hedder det »Also klagen und sagen, wo nicht alle (denn wer kans allen gleich machen?), dennoch viele fromme Leute im Land und Stadt, viele fromme Prediger und insonderheit das hiesige Stadt-Ministerium: Unser Hochgeehrter Herr Superintendentens, der uns so manche gute Predigt gethan, so manchen guten Rath und Unterricht gegeben, so mannigmal die hülfliche Hand in unserm Ampt geboten, der mit seinen hohen Gaben, mit seiner gewaltigen Lehre, mit seinem messigen und züchtigen Wandel uns als eine Crone gezieret . . . .«.

For Moller stod Klotz som en ikke blot berømt, men en virkelig stor Mand, især som Prædikant, »ob ers gleich bisweilen zimlich lange machte«, og som Videnskabsmand. Han vender sig derfor mod dem, som skænder store Mænds Ære. Men samtidig gør han opmærksom paa, at Klotz var en ydmyg Mand, der erkendte sig som en Synder: »bey seinem Glück und Ehren nicht Stoltz und Hoffertig, sondern Demühtig und Freundlich gegen jederman; Nicht unmässig, sondern mässig, nüchtern und eingezogen im Gebrauch des Zeitlichen; Nicht Unbarmhertzig gegen Nothleidende, sondern Mitleidig, Tröstlich, Mild ud Barmhertzig; Nicht sicher, sondern mitten im Wolstand Fürsichtig und Sorgfältig, gedenckend: Homo sum«²³). Flere Gange fremhæver han, at han var taalmodig i sin Lidelse og tilgivende overfor sine Tjenere. »Man muss nicht Böses mit Bösem vergelten, sondern Gott rathen lassen war sein immerwehrendes Sprichwort«.

²³) Jævnfør, at han i 2 forskellige Studenters Stambøger (19. Dec. 1641 og 20. Dec. 1667) skrev det samme: *Via Domini Misericordia et Fides* (Herrens Veje er Barmhjertighed og Trofasthed). Ny kgl. S. 358 h og Ny kgl. S. 524.

Om Klotz' Udseende siges: »Seine gerade Statur hat sein auffrichtiges Gemüht angezeiget und aus seinem Gesicht hat man bedes eine gravität und Freundligkeit gemercket«.

Dette Billede fra Ligprædikenen svarer til det Maleri af ham, som findes den Dag i Dag i Nikolaj Kirke, hvor han fik sit sidste Hvilested sammen med sin første Hustru, medens Klokkerne ringede i 19 Timer fra Nikolaj og Marie Kirketaarne.